

BEATA SZLUZ

PROBLEMY WERBALNE SPOŁECZNOŚCI NIEPEŁNOSPRAWNYCH

WPROWADZENIE

Komunikacja jest kluczem do poznawania siebie i otaczającej rzeczywistości społecznej, do umysłowego uporządkowania świata poprzez nazywanie przedmiotów, zjawisk, zdarzeń, określanie ich cech i relacji zachodzących między nimi. Umiejętność porozumiewania się z innymi jest źródłem odkrywania i wypróbowywania swoich umiejętności wywierania wpływu na otoczenie, jest to także, obok myślenia i sfery emocjonalno-motywacyjnej, jeden z podstawowych wyznaczników rozwoju psychicznego. Stanowi również główny środek wymiany informacji między ludźmi.

Przez wiele stuleci rozwijająca się stopniowo wiedza o komunikowaniu się ludzi ograniczała się do zagadnień związanych z wykorzystywaniem w kontaktach społecznych dźwiękowych systemów językowych. Ten naturalny dla człowieka sposób komunikowania się służył członkom określonej wspólnoty języko-wo-kulturowej do wymiany informacji i wyrażania uczuć. Często jednak pomijano złożoność i bogactwo niewerbalnych elementów zachowań językowych. Warunkiem koniecznym powstania określonego systemu komunikacji, który miałby charakter trwały i byłby przekazywany z pokolenia na pokolenie, jest istnienie społeczności, wśród której zachodzi potrzeba wytworzenia takiego systemu. Ponieważ we wszystkich społecznościach ludzkich pojawił się język dźwiękowy, powstanie języka o innym kanale przekazywania musiało być spowodowane pojawieniem się specyficznej sytuacji, przejawiającej się tym, że w danej społeczności użycie języka dźwiękowego okazało się niemożliwe.

Porozumiewanie się z otoczeniem osób niepełnosprawnych (szczególnie z niepełnosprawnością wieloraką¹) jest istotnym czynnikiem warunkującym rozwój

¹ W ujęciu A. Twardowskiego „z upośledzeniem sprzężonym mamy do czynienia wówczas, gdy u danej osoby występują dwie lub więcej niesprawności spowodowane przez jeden lub więcej

oraz doskonalenie wielu funkcji społecznych i poznawczych. Brak możliwości aktywnego komunikowania się, staje się w ich życiu kolejną barierą oddzielającą od ludzi zdrowych (sprawnych fizycznie i mówiących). Rodzące się trudności, niezrozumienie przez innych, prowadzą w konsekwencji do deprywacji potrzeb sensorycznych i społecznych. Równie silna potrzeba porozumiewania się, jak u osób sprawnych, powoduje duże zróżnicowanie pod względem rozwoju umiejętności i sposobów komunikowania się. Obejmują one różne formy zachowania, które wiążą się z przekazywaniem informacji o doznawanych uczuciach, dążeniach, bieżącej sytuacji. Część osób w stopniu ograniczonym opanuje język mówiony, ale dla dużej grupy jedynym sposobem porozumiewania się z otoczeniem jest słabo czytelna mimika i gestykulacja. Zatem osoby z niepełnosprawnością komunikują się z otoczeniem za pomocą form słownych i bezsłownych. W niniejszym artykule zawarto refleksję obejmującą problemy osób niepełnosprawnych dotyczące porozumiewania werbalnego i propozycję wybranych rozwiązań w tym zakresie.

ISTOTA SPOŁECZNYCH UWARUNKOWAŃ ZACHOWAŃ JĘZYKOWYCH

Życie człowieka realizuje się w nieustannych kontaktach i współdziałaniu z innymi ludźmi. Dzieje się tak zarówno w życiu codziennym, jak i w działalności zawodowej, religijnej, politycznej itp. W zachowaniu społecznym znaczącą rolę odgrywa komunikacja, która jest definiowana jako „rodzaj ludzkiego zachowania, które polega na zaistnieniu w określonej sytuacji, w ramach innego zachowania, kontaktu między dwoma jego uczestnikami (komunikantami – nadawcą i odbiorcą). Kontakt ów polega na przekazywaniu informacji, poglądów, uczuć itd., aby współpartnera komunikacyjnego poinformować, wpłynąć na jego myślenie i zachowanie”². Realizuje się ona w wymiarze biologiczno-fizjologicznym, psychicznym i społecznym. Obejmuje szereg składowych i relacji, wśród których należy wymienić: komunikantów, cele komunikacji i komunikantów, mówioność i pisemność (podstawowe kanały przekazu oraz urządzenia techniczne), komunikat (tekst), sytuację komunikacyjną i kody³.

czynników endo- lub egzogennych, działających jednocześnie lub kolejno w różnych okresach życia (w tym również w okresie prenatalnym)”. Podają za L. Łukaszewicz, *Kształtowanie umiejętności komunikacyjnych u małego dziecka z głęboką wieloraką niepełnosprawnością*, „Biuletyn Logopedyczny” 1 (2004), s. 23. Niepełnosprawność wieloraka stanowi odrębną i złożoną całość, nie jest prostą sumą składających się na nią upośledzeń. Podejście wielodyscyplinarne nie pozwala dotychczas na pełny i jasny pogląd co do przyczyn niepełnosprawności wielorakiej. Jest to stan wynikający z działania różnych czynników patogennych i ma charakter polietiologiczny.

² S. Gajda, *Jak się porozumiewamy?*, w: *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Opole 1999, s. 19.

³ Tamże, s. 20.

Najdoskonalszym ludzkim narzędziem komunikacyjnym jest tzw. język naturalny (kod werbalny), który istnieje w postaci kilku tysięcy języków etnicznych o różnej liczbie użytkowników. W ludzkiej komunikacji dużą rolę odgrywają także inne kody. Jednym z nich jest komunikacja niewerbalna, do której zalicza się: mimikę twarzy, gestykulację, ruchy ciała, dotyk (np. klepięcie), wygląd fizyczny (np. ubiór), prozodię (intonacja, barwa głosu, wysokość, pauzy, szybkość mówienia, akcent logiczny, rym, rytm), dźwięki prążykowe (np. śmiech, płacz), wzrok (np. spojrzenie), dystans fizyczny komunikantów, zapach, organizację otoczenia (np. umeblowanie)⁴. Wśród pozawerbalnych form komunikowania się należy wymienić: gestowe, mimiczno-dotykowe, gestowo-dotykowe, mimiczno-wokalne, wokalno-gestowe, wokalno-dotykowe⁵. Znajomość tych sygnałów pozwala na zrozumienie potrzeb człowieka, jego stanów emocjonalnych, dążeń oraz reakcji na polecenia.

W układzie komunikacyjnym wyróżnić można trzy istotne elementy: nadawcę komunikatu, odbiorcę i kanał przesyłania informacji (artykulacyjny, wzrokowy i słuchowy). Wartość przepływających informacji zależy od możliwości zarówno nadawcy, jak i odbiorcy. W ujęciu socjolingwistycznym, według S. Grabiasa, w procesie komunikacji językowej uczestniczą trzy rodzaje kompetencji: językowa (system językowy), komunikacyjna (system komunikacyjny) i kulturowa⁶. Kompetencje są wiedzą, natomiast sprawności komunikacyjne są umiejętnością, czyli sposobem nabywania kompetencji i korzystania z niej. Cytowany autor wyróżnia dwa typy sprawności: percepcyjne i realizacyjne. Pierwsze z nich pozwalają opanować poszczególne rodzaje kompetencji. Natomiast sprawności realizacyjne umożliwiają korzystanie w procesie komunikacji i w poznawaniu rzeczywistości z kompetencji zawartych w umyśle człowieka. Wśród nich wyróżniono: sprawności systemowe (fonologiczna, morfologiczna, leksykalna i składniowa), które składają się na umiejętność budowania zdań sensownych i gramatycznie poprawnych oraz sprawności komunikacyjne (społeczna, sytuacyjna, pragmatyczna), które składają się na umiejętność realizowania językowych ról społecznych, budowania zdań spójnych z sytuacją, umiejętność realizowania intencji⁷. Brak kompetencji lub ich niedostateczne wykształcenie prowadzi do niemoty lub do realizowania wypowiedzi w sposób namiastkowy. Zatem nabywanie umiejętności komunikacyjnych przez osoby niepełnosprawne jest bardzo skomplikowanym zadaniem, szczególnie w sytuacji naruszenia sprawności ruchowej, występowania wad anatomicznych, wad sensorycznych, widocznego braku rozumienia. Ponadto często występują u nich trudności na poziomie funkcji pierwotnych (np. gryzienia, żucia, połykania itp.), nie wysyłają wystarczająco czytelnych sygnałów do

⁴ Tamże, s. 23.

⁵ Por. Z. Sękowska, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1985, s. 216–217.

⁶ Por. S. Grabias, *Logopedyczna klasyfikacja zaburzeń mowy*, „Audiofonologia” 6 (1994), s. 18.

⁷ Por. S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1994, s. 278–294.

otoczenia i nie nawiązują kontaktu z opiekunami. Konsekwencją jest konieczność podjęcia próby zastosowania takich sposobów komunikacji, by umożliwiły one porozumiewanie się z otoczeniem społecznym.

KOMUNIKACJA POZAWERBALNA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

W latach siedemdziesiątych XX w. zainteresowano się porozumiewaniem pozawerbalnym w postaci umownych symboli i gestów, które nosi nazwę komunikacji alternatywnej i wspomagającej⁸. Po raz pierwszy użyto wtedy do porozumiewania się z osobami niepełnosprawnymi ruchowo symboli, które zostały opracowane przez Austriaka – Charlesa Blissa. Komunikacja alternatywna i wspomagająca oznacza wszelkie sposoby pozawerbalnego porozumiewania się, zastępujące lub wspierające komunikację za pomocą mowy artykułowanej. Jest przeznaczona dla osób, które z powodu ciężkich zaburzeń mowy nie są w stanie w stopniu wystarczającym porozumiewać się w sposób werbalny. Należą tu przede wszystkim osoby, u których na skutek czynników wrodzonych lub nabytych doszło do uszkodzenia obszarów mózgu odpowiedzialnych za mowę. Nie mogą porozumiewać się za pomocą mowy artykułowanej lub ich artykulacja nie jest wystarczająco zrozumiała. Są wśród nich zarówno dzieci, jak i osoby dorosłe dotknięte: chorobami nowotworowymi (guzy mózgu, nowotwory krtani), chorobami mięśniowymi, porażeniem mózgowym, upośledzeniem umysłowym, autyzmem, rozwojowymi zaburzeniami mowy oraz te, u których występują stany pourazowe.

Celem wprowadzania komunikacji wspomagającej jest nauka języka: jako systemu służącego porozumiewaniu się osób z poważnymi uszkodzeniami aparatu artykulacyjnego, u których zachowane jest rozumienie (np. cierpiący na choroby mięśniowe); jako podstawa do nabywania języka mówionego (np. osoby z upośledzeniem umysłowym); jako narzędzia poznania i rozumienia rzeczywisto-

⁸ W związku z powstaniem alternatywnych i wspomagających sposobów komunikacji (ang. *Augmentative and Alternative Communication – AAC*), w 1983 r. utworzone zostało w Kanadzie Międzynarodowe Stowarzyszenie Komunikacji Wspomagającej i Alternatywnej ISAAC. Głównym jego celem jest pomoc ludziom niemówiącym w aktywnym porozumiewaniu pozawerbalnym. Por. P. Fuller, *Rola ISSAC–Międzynarodowego Stowarzyszenia Komunikacji Wspomagającej i Alternatywnej w rozpowszechnianiu AAC na świecie*, w: *II Międzynarodowa Konferencja „Psychoterapia dzieci z niepełnosprawnością złożoną – alternatywne i wspomagające metody komunikacji”*, Warszawa 1999, s. 6–9.

W Polsce od 1999 r. działa Stowarzyszenie na Rzecz Propagowania Wspomagających Metod Porozumiewania się „Mówić bez słów”. Jego celem jest edukacja oraz propagowanie wiedzy na temat terapii w zakresie komunikacji pozawerbalnej. Por. M. Dońska-Olszko, *Działalność Stowarzyszenia „Mówić bez Słów” na rzecz propagowania wspomagających sposobów porozumiewania się*, w: *III Regionalna Konferencja Krajów Europy Środkowej i Wschodniej „Wspomagające sposoby porozumiewania się”*, red. W. Loebel, J. Szwiec, P.A. Szczawiński, Warszawa 2001, s. 11–18.

ści (np. osoby o znacznych i głębokich zaburzeniach rozumienia)⁹. Rozpoczęcie nauki alternatywnych sposobów porozumiewania się poprzedza dokonanie oceny dojrzałości psychofizycznej człowieka niemówiącego, możliwości komunikacyjnych oraz predyspozycji indywidualnych¹⁰. Ocena dojrzałości psychofizycznej obejmuje badanie: umiejętności i możliwości w zakresie motoryki dużej i małej, rozwoju percepcji słuchowej i wzrokowej, rozwoju podstawowych funkcji poznawczych. Z kolei ocena możliwości komunikacyjnych polega na diagnozie rozumienia, ekspresji i nadawania oraz współdziałania w wymianie komunikacji. Natomiast ocena predyspozycji indywidualnych dotyczy zainteresowań, preferowanych aktywności i gotowości społecznej¹¹. Ważna jest również diagnoza możliwości uczestnictwa najbliższego środowiska w procesie nauki wzajemnego porozumiewania się, która obejmuje ocenę gotowości do porozumiewania się za pomocą komunikacji wspomagającej lub alternatywnej, akceptację wybranego systemu oraz warunki materialne rodziny (w przypadku konieczności zakupu np. komputera wraz z drogim oprogramowaniem). Podstawowym warunkiem rozpoczęcia wprowadzania pozawerbalnych sposobów komunikacji jest zbudowanie kontaktu komunikacyjnego. Istotne jest sprawdzenie, na jakim etapie rozwoju komunikacyjnego jest dana osoba. Etapy te obejmują: nawiązanie kontaktu, naukę podtrzymania tego kontaktu, naśladownictwa, wyboru, naprzemienności w działaniu, odmawiania, potwierdzania, upominania się oraz inicjowania kontaktu komunikacyjnego¹². Strategie wprowadzania komunikacji pozawerbalnej podporządkowane są indywidualnym predyspozycjom każdej osoby¹³.

⁹ Por. Ł. Stobnicka-Stolarska, *Wspomagające i alternatywne sposoby porozumiewania się dzieci z zaburzeniami komunikacji werbalnej. Studium przypadku*, „Logopedia” 30 (2002), s. 171.

¹⁰ W literaturze wyróżniono trzy aspekty diagnozy umiejętności porozumiewania się: specjalistyczną, funkcjonalną i ekologiczną. Por. A. Smyczek, J. Szwiec, *Wspomagające sposoby porozumiewania się – nauka i rozwijanie umiejętności*, w: M. Piszczek, *Przewodnik dla nauczycieli i uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu znacznym i umiarkowanym*, Warszawa 2001, s. 133.

¹¹ Por. A. Smyczek, *Diagnoza użytkowników AAC – różne modele i ich zastosowanie w praktyce*, w: *III Regionalna Konferencja...*, s. 108 n.

¹² Por. R. Stillman, C. Battle, *Skala Callier–Azusa*, Warszawa 1995.

¹³ Zastosowanie określonej metody wymaga także dopasowania odpowiednich narzędzi komunikacyjnych (książki komunikacyjne; tablice komunikacyjne; pomoce techniczne np. płytki i ekrany dotykowe; zmodyfikowane klawiatury, myszki, trackballe, joysticki; programy komputerowe np. Boardmaker, Bliss for Windows, Neurosoft Syn Talk; urządzenia ułatwiającego wskazywanie symboli np. wskaźniki na głowie, pod nogą). Są one dostosowane do potrzeb osoby niemówiącej, która poprzez wskazanie określonego symbolu porozumiewa się z otoczeniem.

RODZAJE POZAWERBALNYCH SPOSOBÓW POROZUMIEWANIA

W literaturze przedmiotu wśród systemów znaków komunikacji wspomagającej i alternatywnej wyróżniono trzy ich rodzaje: dotykowe, graficzne i manualne¹⁴. Do pierwszych z nich zaliczono:

1. Daktylografię, która jest formą porozumiewania się opartą na odpowiednich układach palców jednej lub obydwu dłoni. Każdej literze lub liczbie odpowiada określony znak daktylograficzny. Przeznaczona jest głównie dla osób niewidomych lub słabowidzących¹⁵.

2. Alfabet punktowy (alfabet do dłoni) stosowany jest przez osoby, które przed utratą słuchu zdażyły opanować język naturalny. W nowej dla siebie sytuacji, osobie takiej trudniej byłoby nauczyć się gestów, bądź ruchów dłoni potrzebnych do wskazywania liter. Dzięki możliwości zastosowania specjalnej rękawiczki jest alfabetem bardziej uniwersalnym i szczególnie przydatnym w przypadku kontaktu osoby głuchoniewidomej z otoczeniem społecznym, które nie zna żadnego sposobu umożliwiającego porozumiewanie się¹⁶.

3. Symbole jednoznaczne są konkretną reprezentacją komunikatu werbalnego, którym nadane są określone znaczenia komunikacyjne (np. talerz może symbolizować czynność jedzenia). Są stosowane w pracy z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie.

Z kolei wybór systemu graficznego uzależniony jest od stopnia rozumienia symboliki graficznej przez przyszłego użytkownika. Do tego typu systemów zaliczono:

1. Piktogramy, które zostały stworzone na podstawie programu kanadyjskiego, opracowanego przez Szweda – Subhasa Maharaja. Zasadą konstrukcji znaków jest czarne tło i biała figura. Każdy ze znaków opisany jest literowo w postaci wyrazu określającego jego treść. Obecnie system zawiera około 1000 symboli i w takiej postaci rozpowszechniany jest na świecie¹⁷. Polski zestaw piktogramów został zaadaptowany w 1992 r. przez Marię Podeszewską.

2. Symbole PCS jest to system rysunkowy opracowany przez Mayer Johnson, który składa się z około 3000 rysunków¹⁸. Symbole określają pojęcia wierniej niż

¹⁴ Por. S. Tetzcher von, *Wybór systemów i strategii oddziaływań dla osób korzystających ze wspomagających sposobów porozumiewania się*, w: *III Regionalna Konferencja...*, s. 19–25.

¹⁵ Mowa palcowa została wprowadzona do nauczania osób głuchych przez mnicha hiszpańskiego Pedra de Ponce w XIV w. Przejął on prawdopodobnie tę formę porozumiewania się z klasztorów o zaostrożnym rygorze, zakazującym zakonnikom ustnej konwersacji. Por. M. Mieszkowicz, *Komunikacja alternatywna*, <http://odnplock.edu.pl/prv/logopeda/komunikacja.html> 23 IX 2005 r.

¹⁶ Szerzej na ten temat pisze G. Kozłowski, *Alfabet punktowy do dłoni głuchoniewidomych*, Warszawa 1998.

¹⁷ Por. Centrum Metod Alternatywnych, *Piktogramy – obrazkowa komunikacja*, <http://www.piktogramy.webpark.pl/> 23 IX 2005 r.; A. Smyczek, J. Szewiec, *Wspomagające sposoby porozumiewania się...*, s. 131–155.

¹⁸ Tamże.

piktogramy, gdyż są bardziej szczegółowe. Niekiedy jednak jednemu pojęciu odpowiadają dwa rysunki.

3. System Löb został wprowadzony i wypróbowany w ciągu wielu lat w Niemczech na osobach z poważnie zaburzoną komunikacją, w tym również na dużej grupie osób upośledzonych umysłowo oraz z autyzmem. Zasadniczo przeznaczony jest dla dzieci, które zaczynają uczyć się języka, bądź też mają większe trudności w opanowaniu reguł i zasad języka, zwłaszcza gramatyki¹⁹. Opracowany materiał obrazkowy może być dostosowywany do aktualnego stanu językowego człowieka.

4. Symbole Bliss to nazwa systemu porozumiewania się, w którym słowa przedstawione są w postaci rysunku. Symbole są graficzną ilustracją znaczenia danego słowa. Podstawowy słownik Blissa zawiera około 3000 symboli, które reprezentują ponad 6000 słów²⁰. Symbol Blissa umożliwia nazwanie konkretnego przedmiotu, ale również pojęcia abstrakcyjnego. Można więc wskazywać pojedyncze symbole, lub też budować z nich całe wypowiedzi zgodnie ze składnią języka ojczystego.

5. Ułatwiona Komunikacja²¹ opiera się na dokonywaniu wyborów za pomocą wskazywania, początkowo realnych obiektów, obrazków i symboli, kończąc na wyrazach i pojedynczych literach. Może się to odbywać za pomocą środków elektronicznych (np. komputera), jak i ręcznie wykonanych tablic alfabetycznych, z jednoczesnym wsparciem manualnym osoby ułatwiającej komunikację.

Systemy manualne wspomagają wprowadzanie porozumiewania pozawerbalnego, poprzez towarzyszenie nauce nowych symboli i znaków. Oparte są na naturalnej gestykulacji ludzi. W przypadku osób niemówiących służą lepszemu zapamiętaniu symbolu i kojarzeniu konstrukcji zdaniowych. Dla części osób są najszybszą formą przekazania informacji. Wśród systemów manualnych możemy wyróżnić:

1. Angielski system gestykulacyjny Makaton, który został stworzony w latach siedemdziesiątych przez Margaret Walker. W tym systemie każde pojęcie wspierane jest odpowiednim znakiem manualnym-gestem oraz obrazem graficznym w postaci prostego znaku piktograficznego-symbolu. Znakom i symbolom towarzyszy zawsze mowa (zgodnie z indywidualnymi możliwościami osoby)²².

¹⁹Szerzej na temat PCS (ang. *Pictogram Communication Symbols*) pisze M. Mieszkowicz, *Komunikacja alternatywna*, <http://odnplock.edu.pl/prv/logopeda/komunikacja.html> 23 IX 2005 r.

²⁰Tamże.

²¹Szerzej na temat Ułatwionej Komunikacji (ang. *Facilitated Communication*) zob.: R. Crossley, A. Mc Donald, *Anne's coming out*, Melbourne 1980; D. Biklen *Communication Unbound: Autism and Praxis*, Syracuse University, New York 1990; R. Crossley, *Facilitated Communication Training*, DEAL Communication Centre, Melbourne 1992; R. Crossley, *Flying High on Paper Wings*, IEEIE Interchange (special issue), University of New Hampshire, s. 1–12; D. Biklen, *Communication Unbound: How Facilitated Communication Is Challenging Traditional Views of Autism and Ability/Disability*, Teachers College Press, Columbia University, New York 1993.

²²Por. Makaton. Program rozwoju komunikacji, <http://www.makaton.pl> 22 IX 2005 r.

Makaton przeznaczony jest dla wszystkich osób, które z racji zaburzeń komunikacyjnych nie mogą porozumiewać się z otoczeniem przy użyciu mowy.

2. Belgijski system gestów Coghamo opracowany został przez Michel Magis i Marie Gabrielle Tytgat na bazie belgijskiego języka migowego oraz angielskiego systemu gestykulacyjnego Makaton. Jest doskonałym uzupełnieniem innych rodzajów alternatywnej komunikacji, np. symboli Bliss i piktogramów. Coghamo jest jedną z wielu propozycji gestów, stąd jego twórcy proponują, by system powstawał i rozwijał się na bazie języka migowego danego kraju²³. Wśród zalet tego systemu należy wymienić: szybkość przekazu, możliwość wyrażania elementarnych potrzeb i uczuć, wzmacnianie mowy (ekspresja), poprawność wzorców ruchowych, nie są potrzebne dodatkowe pomoce, istnieje możliwość wykorzystania gestów równoległe z innymi systemami komunikacyjnymi. Problemem jest ograniczona ilość gestów i konieczność choćby minimalnej kontroli nad ruchami rąk.

3. Duński system gestów jest używany w szkołach specjalnych w Danii. Porozumiewanie się za pomocą tych gestów wymaga dużej precyzji manualnej.

4. Elementy języka migowego są to naturalne ruchy zaczerpnięte z życia codziennego służące do porozumiewania się²⁴.

5. Fonogesty jest to system umownych gestów, które uzupełniają mowę, a tym samym ułatwiają człowiekowi niesłyszącemu wzrokowe odbieranie wypowiedzi słownych, czyli odczytywanie mowy z ust²⁵.

Gesty są naturalnym, bardzo łatwym sposobem porozumiewania się. Dopełniają mowę oraz sprawiają, że jest bardziej emocjonalna i wyrazista, a niekiedy wręcz zastępują słowa. Niemal każda grupa społeczna dysponuje odpowiednim zestawem gestów, które ułatwiają jej porozumiewanie się bez słów. Gesty stanowią więc samodzielny, pełnowartościowy język, a rozumienie i władanie tym językiem jest niesłuchanie ważnym czynnikiem komunikacji międzyludzkiej, z powodzeniem stosowanym także przez osoby niepełnosprawne.

²³ Szerzej na temat Coghamo (ang. *Co* – *communication*, *Ha* – *handicapem*, *Mo* – *moterus*), zob.: A. Pilch, *Wykorzystanie gestów Coghamo w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi*, w: *III Regionalna Konferencja...*, M.-G. Tytgat, *Coghamo: Communication Gestuelle*, <http://www.geslafamille.be/codhamo.htm> 23 IX 2005 r.

²⁴ Języki migowe, którymi posługują się osoby niesłyszące, istnieją na świecie od ponad 200 lat, kiedy to zaczęły powstawać pierwsze szkoły dla dzieci niesłyszących, będące pierwszymi skupiskami osób pozbawionych słuchu. W Polsce pierwsza taka szkoła – Instytut Głuchoniemych w Warszawie – powstała w 1817 r., od tej daty trzeba liczyć historię polskiego języka migowego. Por. B. Szczepankowski: *Oczy pomagają słyszeć. Podręcznik odczytywania mowy z ust*, Warszawa 1973, s. 5–7.

²⁵ Szerzej na ten temat pisze K. Krakowiak, *Fonogesty jako narzędzie formowania języka dzieci z uszkodzonym słuchem*, Lublin 1996.

PODSUMOWANIE

Komunikacja pozawerbalna jest to sposób komunikowania się bez używania słów, jest działaniem zamierzonym lub niezamierzonym. Komunikaty niewerbalne mogą być zgodne znaczeniowo z werbalnymi, zastępować je, akcentować lub maskować. Kody niewerbalne służą odzwierciedlaniu stosunku człowieka do jego otoczenia społecznego, samoreprezentacji (np. wysyłanie komunikatów o swoim statusie społecznym, ekonomicznym, osobowości, sympatiach politycznych), odgrywają ważną rolę w rytuałach (np. powitanie, pożegnanie) oraz podtrzymują komunikację werbalną, czyniąc ją bardziej kompletną. Mowa umożliwia znacznie szersze uczestnictwo w życiu społecznym niż zachowania niejęzykowe. Słowo wyzwala człowieka od kontaktów z grupą bezpośrednią, pozwala jednocześnie na kontakt pośredni (łamiąc ograniczenia czasowo-przestrzenne). Z kolei komunikacja pozawerbalna wiąże człowieka z dostępną mu zbiorowością. Jednak w sytuacji jakichkolwiek zakłóceń rozwoju proces komunikacji ulega dezorganizacji, a szczególnie nabywanie języka. Powstaje wówczas konieczność zastąpienia komunikacji werbalnej poprzez pozawerbalną, która staje się alternatywą umożliwiającą aktywne porozumiewanie się z otoczeniem społecznym. Wszelkie działania w tym zakresie powinny być poprzedzone rozpoznaniem potrzeb, aktualnych możliwości osoby oraz jej indywidualnej drogi rozwoju.

VERBAL PROBLEMS OF THE DISABLED SOCIETY

Summary

Communication of handicapped people with an environment is an essential factor that conditions development and improvement of many social and cognitive functions. Lack of possibility to communicate creates another barrier separating them from the healthy people (physically fit and speaking). Difficulties which originate lack of understanding by others in a consequence lead to the deprivation of sensorial and social needs.

Speech enables greater participation in the social life than non-verbal behaviors. A word sets a man free from the contacts with a direct group, allows at the same time a direct contact (breaking the time and spatial limitations). On the other hand non-verbal communication links a man with a community that is accessible to him. But in the situation of the development disturbances of any kind communication process becomes disorganized, learning of a language in particular. A necessity arises to replace the verbal communication by a non-verbal one, which becomes an alternative that makes the active communication with the social environment possible. In the present article there was contained a reflection encompassing problems of the handicapped people relating to the verbal communicating and proposals of the chosen solutions in this scope.

Nota o Autorze: BEATA SZLUZ – dr socjologii, pedagog, neurologopedia, absolwentka UKSW w Warszawie, pracownik naukowo-dydaktyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego, wykładowca w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym im. bł. J.S. Pelczara w Rzeszowie.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, komunikacja pozawerbalna